

SZEXUALITÁS ÉS TÁRSADALMI TÜKRÖZŐDÉSE. A normaváltás nehézségei: a #metto tanulságai

SEXUALITY AND SOCIAL REFLECTION. Difficulties of norm changing: the case of #metoo.

Prof. dr. Pető Andrea, CEU

történész, MTA doktora, egyetemi tanár

petoa@ceu.edu

Initially submitted March. 26, 2019; accepted for publication Apr. 27, 2019

Abstract

Due to the fight for emancipation women's legal, political and party culturally position has fundamentally changed. The article claims that these changes necessarily influenced intimate relations. The present #metoo campaign is a part of this process started at the end of 19th century which is transforming societal norms which has complex results examined by this article.

Kulcsszavak: #metoo, jogegyenlőség, feminizmus, aktivizmus, társadalmi nemek, érzelmek, zaklatás

Keywords: #metoo, equality, feminism, activism, emancipation, affect, sexual violence

Talán terjedelmes naplójában említi Kierkegaard, hogy Hegel rendszere mindent meg tud magyarázni, csak azt nem, hogy mit tegyen egy fiatal férfi a nászéjszakán. S ha Kierkegaard szóvá tehetné a hegeli elmélet gyakorlati alkalmazhatóságát eme intim pillanatban, akkor ezen a társadalmi nemek tudományát kutatóknak is érdemes elgondolkozniuk.

Az egyenlő jogokért folytatott harc nyomán a nők jogi, gazdasági, politikai és részben kulturális helyzete az elmúlt évszázadokban megváltozott. Ma már eldönthetik, akarnak-e és kivel házasságot kötni, örökölhetnek, szavazhatnak, iskolába járhatnak, fizetett munkát vállalhatnak még azután is, hogy házasságot kötöttek, és a világ országainak nagy részében joguk van eldönteni azt is, szeretnének-e gyereket. Ezek a változások szükségszerűen hatással voltak az intim kapcsolatokra, azaz arra, hogy mi történik azon a bizonyos nászéjszakán. A most folyó #metoo kampány a 19. század végén kezdődő normaváltás, azaz az emancipáció következő lépcsője.

A normaváltások hosszú ideig tartanak és sok konfliktussal járnak. A régi normák ellenállnak a változásnak, aztán egyszer csak eltűnnek, mintha soha nem léteztek volna, és csak a történészek írnak róluk. Nem is olyan régen még az úri háztartás elengedhetetlen kelléke volt a köpöcsésze, ahova a ház ura néha belesercintett. A köpöcsésze ma már kevéssé kifinomultnak tűnő használatát se szabályozta törvény, a tárgy mégis eltűnt a dohányfogyasztás technikájának megváltozásával. De a köztéri dohányzást csak néhány éve tiltottuk be, az európai uniós jogharmonizáció fejleményeként.

Az intim kapcsolatok szabályozása nehezebb ügy, mint a dohányzás tiltása – annál is inkább, mert a sutyiban, nyitott ablaknál dohányzók kockázatvállaló tevékenysége jelzi, hogy ez sem lesz egyértelmű sikertörténet.

Jogok és szokások

Az intim kapcsolatokban a másik ember méltóságát szóbeli, lelki, testi, anyagi vagy nemi erőszakkal lehet megsérteni. E skála rendkívül széles. Van, ami a vörös zónába tartozik – azaz mindenki számára elfogadottan és jogilag szabályozottan tilos. De létezik szürke zóna is – ebben még kérdéses, hogy mi minősül bűnnek és mi nem, illetve hogy mi a büntetési tétel. Mi történjen *most* azzal a személlyel, aki tíz éve egy bulin, részegen kéretlenül megfogta egy másik személy testrészét?

A helyzet éles – ráadásul Magyarországon többféle, egymással ellentétes, az intimitást szabályozó normaváltás zajlik. Sokak életében már a sokadik alkalommal. Még élnek azok, akik a kommunista egyenlősítő politika jegyében – Alekszandra Kollontajt követve – a szexualitást olyan természetesnek tartották, mint egy pohár vizet meginni, és nem értik, mi ez a nagy felhajtás a szex körül, miért kéne ezen bármit is szabályozni. De velünk vannak azok a férfi-generációk is, és ők vannak többen, akik kamaszkorukban kétségbeesetten próbálták ellesni azt a mozdulatot a filmvászonról, ahogyan a férfi sztár karjába kapja és lecsókolja a vágyott nőt, hogy aztán az boldogan elaléljon. A romantikus szerelem mítosza velünk él – pedig a férfiuralmat fenntartó ideológia ez, a férfi kezdeményezésére és a nő beletörődésére épül, és alapja, hogy a nő, mint méltósággal bíró emberi lény másodrendű.

A lehetőség arra, hogy a jog közbelépjen a Kierkegaard által emlegetett nászéjszaka cselekvéseinek szabályozásában, Magyarországon 1989 után, az uniós jogharmonizáció keretében nyílt meg. Az emberi méltóság alapértékéhez hozzátartozik a test feletti önrendelkezés is. Ezt a jogot itthon is különböző szintű jogszabályok biztosítják: az egyenlő bánásmódról és esélyegyenlőségről szóló 2003. évi CXXV törvény tiltja a zaklatást és a szexuális zaklatást, mint az emberi méltósággal szembeni támadást, s ezt a tényállást büntetni rendeli a Büntető törvénykönyv 222. paragrafusa is. A nőket, mint csoportot érő zaklatás ellen egyéni szintű jogorvoslat létezik. Ez az univerzális individualizáció arra épít, hogy ha az egyén felszólal az őt ért igazságtalanság ellen, akkor működésbe lép az igazságszolgáltatás rendszere, s a bűnös elnyeri a büntetését.

De az igazságszolgáltatás folyamata még egy kabátlopási ügyben sem egyszerű, hát még akkor, amikor normaváltoztató törvénykezéstről beszélünk, vagy abban a bizonyos jogi és morális szürke zónában elkövetett cselekedetokről, ahol a személyes, illegitim hatalom forrása sokszor az intézményi hatalom, és ahol minden eset egyszerre egyedi és tipikus – és szükségszerűen politikai is. Hiszen az érzelmek ilyenkor alapvetően politikai jellegűek, mert a hatalomról szólnak. Ki ne érezte volna, hogy egy embertársa tekintetétől hirtelen eláll a szava és végigfut a hátán a hideg? Az azonban nem elfogadható, hogy valaki ezt a hatalmát a másik fölött annak uralására és ellenőrzésére, autonómiájának csökkentésére használja.

Viszonylag egyszerű a helyzet az egyszerre morálisan kárhozatos és jogilag büntetendő esetekkel, amikor az intimitással kapcsolatos viselkedés kriminalizált, és a jogi szabályozás és a társadalmi megítélés egybeesik – ilyen a nemi erőszak. Az viszont már normaváltás eredménye, hogy *a házasságon belül* is létezik nemi erőszak – azaz a férfinak nem automatikusan van joga a hitvese testéhez. Nőmozgalmi körökben máig idézik azt az MDF-es parlamenti képviselőt, aki a házasságon belüli nemi erőszakra szóló törvénytervezet bizottsági vitájában a 90-es évek elején azt találta mondani: „Ha nem dughatom meg, miért a feleségem?”. Ma már ezt a mondatot aligha ejthetné ki a száján, legalábbis nyilvánosan nem, mert a nemi erőszak a párkapcsolatban nem csak erkölcsileg elítélendő, de 1997 óta büntetendő cselekmény is. (Gondolni persze még gondolhatja bárki, hogy a házassággal korlátlan hatalmat nyert a felesége teste fölött, sőt, ezt a hatalmát még gyakorolhatja is – de ma már csak bizonyos kockázatvállalás mellett).

Se jogok, se szabályok

Ugyanakkor vannak olyan, az intimitásra vonatkozó szabályok, melyek elítélendők, de jogilag nehezen tetten érhetők. Végül is a Kierkegaard által emlegetett nászéjszakán nincsenek tanúk. Sőt, olyanok is vannak, akik e szürke zóna egyes elemeinek kriminalizálását vitatják, például akik azt állítják, hogy a nő ruházatára vagy megjelenésére tett megjegyzést nem kéne kriminalizálni. A váltás – azaz az alkalmazkodás ahhoz az új normához, hogy senkinek nincs automatikusan joga a másik testéhez – a szürke zónába eső intim cselekedetekre vonatkozóan is új szabályokat hoz képbe, s ez a „romantikus szerelem” újraértelmezését is magával hozza. A feminista álláspont ellenfelei pedig épp a romantikához való ragaszkodással, a romantika mögé bújva utasítják ezt el elutasítva, hogy itt bizony hatalmi viszonyokról van szó.

S e szürke zónának van egy másik eleme is.

Vajon Kosztolányi Édes Annája visszautasíthatta volna-e Vizyné, a munkaadója unokaöccsének kéretlen csókjait a fürdőszobában? Morálisan elítélendő, amit Patikárius Jancsi elkövetett – de megfogható-e jogilag? Hiszen az unokaöcsnek hatalma volt Édes Annán – mert a lány vonzónak találta őt –, de hatalma volt felette társadalmi helyzetéből adódóan is. Márai Sándor Juditja például (ő is házicseléd volt) hibátlanul kezelte munkaadója kéretlen közeledését, és ő rendelkezett felette hatalommal. Aztán a regény második felében pedig ő kerül gazdaságilag kiszolgáltatott helyzetbe egy kapcsolatban. Édes Anna példája kiemeli a mostani zaklatási ügyeket a hollywoodi vagy a színházi világ különleges környezetéből, és közelebb visz a mai magyar munkahelyek mindennapi gyakorlatához. A zaklatást a hallgatás összeesküvése veszi körül: az elkövetőnek intézményes és gazdasági hatalma van, a sértett pedig süppedékeny talajra merészkedik, mikor az őt ért jogsértésről beszélni akar. A jogi eljárásban az egyik fél története áll szemben a másikéval, s a bírónak arról kell döntenie, hogy melyiküké az igazabb. Nem véletlen, hogy a zaklatási botrányokban egy hatalmi pozícióban levő férfivel szemben robbantak ki, és az áldozatok a zaklatás idején kiszolgáltatott pályakezdők voltak. A hatalmi egyenlőtlenségek ezeknek a zaklatásoknak az alapja. A vilniusi székhelyű Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete (EIGE-European Institute for Gender Equality) által kidolgozott Nemek Közötti Egyenlőség Index 2017-es az EU a tíz évvel ezelőttihez képest csak négy ponttal magasabb pontszámot, vagyis jelenleg a 100-ból 66,2 pontot ért el. A legjobban 82,6 ponttal Svédország teljesít, míg Görögország 50 ponttal a rangsor legaljára került, Magyarország 50,8 ponttal a második legrosszabb eredményt elérő tagállam. Így nem csoda, hogy a nők struktrálisan hátrányos helyzetük miatt gyakrabban esnek áldozatul a zaklatásnak, mint a férfiak.

Természetesen van különbség a nemi erőszak és a között, hogy Vizyné Édes Anna munkavégzését becsmérli. De sem a zaklató, sem a zaklatás elszennvedője nem érdekelt a jog formalizált elbeszélésének létrejöttében, annak tárgyilagos rögzítésében, hogy ki, mikor mit tett. Az elkövetőnek csak a hallgatás terében maradhat meg a kiváltsága a zaklatáshoz, az áldozat pedig nemcsak a jogszolgáltatás minősége miatt aggódhat, hanem saját további életéért is – hiszen egy-egy ilyen normaváltó esetnek hosszú árnyéka tud lenni. (Ha Édes Anna nem konyhakéssel vesz elégtételt, a Vizyné által a cselédkönyvébe írt bejegyzés egész munkavállalói karrierjén végigkíséri.) Ebből adódóan ezt az elkövetőnek kedvező hallgatási paktumot a zaklató amíg lehet, fenn fogja tartani: a pofátlan tagadástól kezdve a peren kívüli egyezségig, melyben kártérítésért titoktartást kap cserébe. A nyilvánosságnak tudniillik normaváltó hatása lenne, és ez a többi lehetséges elkövetőt is veszélyeztetné. A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete (EIGE-European Institute for Gender Equality) által kidolgozott Nemek Közötti Egyenlőség Index 2017-ben mérte azt is, hogy a nők hány százaléka tapasztalt meg testi és lelki szexuális bántalmazást 15 éves kora

óta. Az európai átlag 33%, Magyarország 27%, de Hollandiában ez az adat nem azért 44,9% mert a Holland helyzet különösen rossz lenne, hanem mert ott a látencia alacsonyabb és az intézményesültség magasabb. De most épp azt látjuk, hogy a precedensek hatására egyre többen mernek előállni a saját történeteikkel, ha bírósághoz nem is fordulnak – ezért fontos a #metoo kampány.

Vissza valahova

A normaváltással párhuzamosan azonban – amelynek célja tehát egyrészt az intim viszonyok egyenlőségen alapuló kodifikációja, másrészt a meglévő szabályok alkalmazása – megjelent a liberális megközelítés kritikája is. Az *újpuritanizmus* szerint az egyént egy elképzelt, még megteremtendő közösség védené meg – de nem az univerzalizált individualizmus keretében létrejött liberális jogalkotás segédletével. Sőt. A hegemoniára törekvő ellenmozgalom és ideológusai Steve Bannontól Bayer Zsoltig éppenséggel ádáz ellenfelei a 60-as években kezdődő normaváltozásnak, azt akarják visszafordítani, és az emberi méltóság fogalmát nem az egyéni, hanem a közösségi szinten határoznák meg. 2017. februárjában Putin elnök aláírta azt a törvényt, mely a családon belüli erőszak büntetési tételét megszüntette azzal az érveléssel, hogy ezt a terminológiát a „nyugat” erőltette az oroszokra. Tette ezt azzal az érveléssel, hogy nincs különbség aközött, hogy ki és hogyan veszélyezteti a másik testi épségét és azt a büntetőtörvénykönyv pontosan szabályozza. Ez az *újpuritanizmus* kísérlete erős kihívást jelent a női jogokért és méltóságért küzdőknek. Egyrészt azért, mert a liberális értékeknek megfelelően a női jogokért harcolók az intimitást normatívan szabályozó törekvésekkel szemben határozzák meg magukat – ugyanakkor alappal követelnek bizonyos jogi védelmet. Másrészt azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Magyarországon a munkahelyi zaklatás elleni első törvényt a Nyilaskeresztes Párt nyújtotta be. A nyilasok az országgyűlésben a kiszolgáltatott magyar munkavállalók, az Édes Annák védelmében a nemzetközi, globális zsidó tőkét és magyarországi képviselőit ostromozták, s az elképzelt közösség érdekeire hivatkozva, szigorúan a magyar munkavállaló nők védelmében követeltek kirekesztést – ami csak arra tanulság, hogy a normaváltás bonyolult és kétséges kifejtéssel bírhat.

A mai Magyarországon is ezer és egy réteg rakódik egymásra, amikor az intimitás szabályairól és újraszabályozásáról beszélünk: az elhallgatott sérelmekről a kívülről jött, döcögősen kodifikált és még döcögősebben alkalmazott jogszabályokon át a megvalósított normaváltás feminista vagy újpuritán kritikáig. Amikor az áldozathibáztatók a férfiuralmat legitimáló romantikához ragaszkodnak, az intim kapcsolatok normáinak újra-meghatározását akadályozzák. Ugyanakkor az erősödő újpuritanizmus, mely közösségi értékek alapján ítéli meg a bűnöst, és várja el a bűnösök nyilvános vezeklését majd a megbocsátást, a régi idők szellemét idézi. Az emberi méltóság gyakorlatainak megvalósításához, annak a meghatározásához, hogy mit kell tennie egy fiatalembernek a nászéjszakáján, a Kierkegaard által hiányolt hegei magyarázathoz időre, türelemre, párbeszédre és körültekintésre van szükség.